

ԲԵՐՈՅԸԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԸԿԱՆ, ԲՐՈՒԵՍՏԳԻՏԸԿԱՆ

Թ. ՅԱՐԻ 1895

Տարեկան 10 ֆր. ոսկի — 4 դր.:
 Հեղուսնան 6 ֆր. ոսկի — 2 դր. 50 կ.:
 Մէկ թիւ կ'սլոժէ 1 ֆր. — 50 կոպ.:

ԹԻԻ 2, ՓԵՏՐՈՒՐ

ՈՒՍՈՒՄՆԸԿԱՆ

ՀԱՅԴԵՍԱՍՍՈՐԵԱՅ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՐԱՐՈՒՄՆԵՐԻ

Հայերէն-ասորերէն արձանագրութեամբ:

Երբեք եւս միակօրինակը
 (տապանաբար) Հայ-
 երէն արձանագրու-
 թեամբ գտնուած է
 այն գերեզմանատուն,
 որն ինչպէս յայտնի
 է, այնքան առատ
 նիւթ է առել եօթն-
 գետի նետորդական
 արձանագիր գրականութեան** Համար: Տապա-
 նաբար գտել է Ն. Ն. Պանտուով Պիշպէրի

* Ուսուցչատն Ն. Մառի հետաքրքրական մէկ
 յօդուածն է յաշորդը, զոր բարեհաճած է թարգմանել
 ռուսերէնէ (Занесен восточ. отд. Им. Ряз. Акад. VIII)
 Պր. Նիկողայս Սգոնց: Ենթահաշորդներն իսկ յայտ
 յնոց կայսերական Վնախօսական Հնէներութեան, որ հա-
 մեցաւ յօդուածիս արձանագրութեան նմանատնու-
 թիւնը խաւով մեզ ի գործածութիւն մշնորդութեամբ
 Եարզ. Նիկիմակին: ՆՄՈՒ.

** Քնարի «pigraphie et paléographie» օտար բա-

գերեզմանատան, ուր նա պեղումներ էր անում
 1892 թուին ամառը, կայսերական Հնագիտական
 Բանձնաժողովի յանձնարարութեամբ: Քարի
 լուսանկարը, որ ուղարկել էր պարնը ուրիշ
 արձանագրութիւնների հարկւրաւոր նմանա-
 գրութեան (estampage) եւ լուսանկարների հետ,
 հետաքրքրութիւն շարժեց Բանձնաժողովում.
 Ուստի վերջինս դիմեց Պանտուովին 1892 թուի
 յունուարի 29-ին ինդերելով նորան ուղարկել
 Պետերբուրգ իսկական քարը. ինդերն անպակազ
 կատարուեցաւ եւ 1893 թուի մայիս ամսից քարն
 արդէն գտնուում է կայս. Հնագ. Բանձնաժող-
 վում:

Առաջագրած պատկերը հանուած է կտաւի
 վերայ տպագրական ներկով եւ ապա այն մասը,
 որ բռնում է Հայերէն արձանագրութիւնը,
 սեւացրած է տուշով նախապի համեմատ: Նոյն
 իսկ նախապից տեղ տեղ այնպէս զննատուած է,
 որ առիթ է տալիս քանի մի կասկածների. այս-
 պէս օրինակ, իսկի ներքեւում «Եօթն», բառի
 մէջ, « տառը ստացել է օր ձեւ, այն պատճա-
 րով միայն, որ պատահաբար կազմուած փոսիկ-
 ները միացրել են նորա վարի ծայրերը. իսկ ի

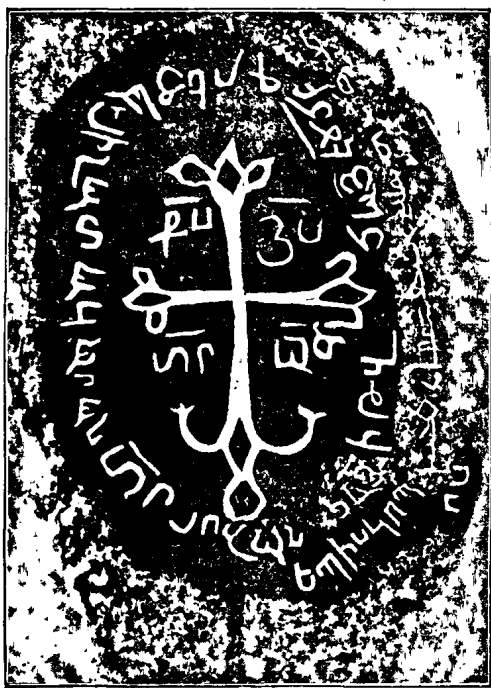
նոցը թարգմանել եմ առաջինը «արձանագիր գրակա-
 նութիւն», իսկ մի տեղ «արձանագրական գիտութիւն»,
 մոցին յարմարելով իսկ երկրորդը քաղը «Հնագրութիւն»:
 Այլ եւ հարկաւոր եմ համարել թարգմանել «Մեմօ-
 րէշիէ», աշխատագրական անունը «Ծօնգագմ» կամ
 «Ծօնգագմի րառով»:
 Վերջին թիւ 70. 1892 թուի. Վ. Հ. Ն. Ն. Ն. Ն. Ն. Ն.
 տակաւ իւրաքանչիւր ներքեւ ճիշտ. Նետար. գերեզմանա-
 տան Պիշպէր եւ թոխմար քաղաքների մօտ:

տառի ձեւը անբնական է, թերեւս նորա համար, որ փորագրուած է այնտեղ, ուրջընուում է տողը. այլ եւ՝ նորա յետեւի ստեղծ միանում է բնի հետ եււր անկիւնով, որով վերին մասը ստանում է Վ ձեւ: Պարզ չեն նաեւ միայն թեթեւ տուշ քառե երեք տառերը՝ «Եփան» եւ «ի թվ» բառերի միջեւ: Քարի փշանալուց այդ տառերը խիստ փնտուել են,

մանաւանդ վերջին Ե-ն, որ 2-ի նմանութիւն ունի. սակայն մի ուրիշընթերցում առաջարկել, բայց ի «Հնայ» = «Հայոց», եւ անկարող եղայ: Հնագրութեան (paleographie) նկատմամբ ուշագրութեան արժանի է համառոտութեան նշանը՝ այն բարակ կիսալուսնաձեւ գիծը, որ կայ «Հնայ» կիսատ գրուած բառի վերայ: Այս բառը կրկնուում է արձանագրութեան մէջ երկու անգամ, երկու դեպքում էլ միեւնոյն համառոտութեամբ. մի դեպքում միայն իսկական քարի վերայ տառի հետ փնտուած է եւ համառոտութեան նշանը: Այս նշանը պատիւ չէ. յետագայ ձեւագիրներում, ուր պատահում են սոյնօրինակ համառոտութիւններ, այսպիսի դեպքերի համար գործ է ածուում ուրիշ՝ նշանը. Հայ՝: Ընդհանրապէս արձանագրութիւնը է մի խառնուրդ երկաթափր եւ բոլորագիր տառերի. այսպէս «Հայ» բառը գրուած է Ե-ով, մինչդեռ «Փփան» եւ «իշտակարան», յ-ով: Բայց ամենից հետա-

ջորդական է «Ա» տառի գծագրութիւնը, որն, իմ կարծիքով, պարզում է հայոց բոլորագիր եռաստեղ -ի ծագումը: Ղերթին սկիզբն է առնում ինչ թէ երկաթագրի այն տեսակից, որ սովորական եւ աւելի տարածուած է, այլ այն, որը նկարագրել եմ իմ աշխատութեան մէջ՝ «նոր նիւթեր հայոց արձանագրական գիտութեան համար»¹. այս պատահում է,

որքան ինչ յայտնի է, հնագոյն ձեռագրներում, իսկ յետին ժամանակների ձեռագրներում անհետանում է: Ահա այդ տեսակը Ա՝. եթէ գրենք այս տառը, առանց միայնելու բոլորակի ներքին մասը աջ կողմի ուղղահայեացի հետ, կը ստանանք -ի դարպացման այն միջնորդատիւ՝ ձանը՝ որով երկաթագրի յիշած տեսակը հետզհետեւ մտնեցել է բոլորագիր -ին: Հէնց մեր արձանագրութեան մէջը պտնում ենք այդ

Հայերէն-ասորերէն արձանագր. յսմէ 1323

տառի զարգացման միջանկեալ աստիճանների հետաքրքրական նմուշներ: Անբերեւ այսպիսի գրութիւն, որ մի բանալի է բոլորագիր -ի պատմութեան, բերուած է Եփանքից, որ բերուած է նախ քան ԹԳ—ԹԳ դար, որովհետեւ այս դարերի արձանագրութեանց մէջ մի այսպիսի բան ինչ յայտնի չէ, գոնէ Այրարատի նշանաւոր մասում (երեւանի Նահանգ), ամբողջ

տառի զարգացման միջանկեալ աստիճանների հետաքրքրական նմուշներ: Անբերեւ այսպիսի գրութիւն, որ մի բանալի է բոլորագիր -ի պատմութեան, բերուած է Եփանքից, որ բերուած է նախ քան ԹԳ—ԹԳ դար, որովհետեւ այս դարերի արձանագրութեանց մէջ մի այսպիսի բան ինչ յայտնի չէ, գոնէ Այրարատի նշանաւոր մասում (երեւանի Նահանգ), ամբողջ

1 Новые материалы по армянской палеографии.

անհաւանական է որ Հայերն այս կողմերում վանք ունեցած լինէին. (Es wird wohl ein nestorianisches Kloster gewessen sein, da es unwahrscheinlich ist, dass Armenier in dieser Gegend ein Kloster gehabt haben sollten.) բայց այն ժամանակ դեռ յայտնի չէր տապանա- քարի Հայերէն արձ. գոյութիւնը. իսկ այժմ կա- տարւոնեան քարտեզի ցուցումը կարող է եւ ճիշդ լինել¹: Բաց ի սորանից Վարդանին վերա- գրած աշխարհագրութիւնը Միջին Ասիայի քրիստոնեաների մասին խօսելիս, հաղորդում է հետեւեալ տեղեկութիւնը. (S. Martin, Mém. histor. et géogr. sur l'Arm. II. p. 436² րնա- գիրը, եւ էջ 437. Փրանսերէն թրգմ. եւ Պե- տրուսիսի վայար. համալսարանի մատենադ- ձեռագ.) «Իսկ ի կողմանէ Պարսից սկսեալ յա- րեւելից նախ Չին ու Մաչին եւ իսթա քաղաքն եւ աշխարհն, որ է գին բոլոր աշխարհին եւ են ուղղափառ քրիստոնեայք եւ ունին թագաւո-

րութիւն եւ քահանայութիւն. ունին արգար զատաստան եւ ճշմարտութիւն, ոչ որքն լայ եւ ոչ այրին ոգւոց հանէ. եւ ունին գիրք միայն զՄատթէոս-գլուխ աւետարանն եւ պարարտ է աշխարհն, բարեխառն եւ բարեղի, մի անգամ սերմանեն եւ Գ. տարի հաց լինի, քանզի մօտ է դրախտին, անտի գայ ամբարն եւ անուշահոտ ծաղկունքն՝ դեղ զանազան ցաւոց»:

Հայոց Ս. Մատթէոս եկեղեցու անունը, որ մոցրած է եւ կատարւոնեան քարտեզը, թերեւս, բացատրուի նորանով, որ Մատթէոս աւետարա- նիւք մեծ յարգ ունէր հեռուոր Արեւելքի այդ քրիստոնեաների աչքում: Մեր քաղաւածքում ոչինչ անխաղձութիւն չկայ Հայոց մասին, բայց երեւում է, որ Հայ պատմագիրը յիշած քրիս- տոնեաներին իրեն հաւատարից է համարում, որովհետեւ նոցա անուանում է «ուղղափառ»:

Ն. Կ.

Ս Ա Յ Ե Ն Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՐԱՅԵՆԵԱՆ ԵՎ ԳԵՂԱՐԱՅԵՆԵԱՆ

Վ Էրզին օրերս բարեկամներէս մին խաւ- րած էր ինձ երեք մագաղաթեայ թուղթ, էջ 6¹ եւ կամ 12 սիւնակ: Մեծութիւնն է 35×25 հարիւրորդամէթր. հին երկաթագրով գրուած, երկսիւնակ, իւրաքանչիւր սիւնակն ունի 27 տող: Վերնագիրը փոքր երկաթագրով են² Միտ դէնը կու տանք ուղղագրական մասերուն, որք գրչութեան հնութեան ապացոյց կրնան բլբլ. Գ. օ. Բէ. յոյսիւն, Էն, Կեաւեա. Եւն:

Բարեկամս կը գրէ ինձ թէ՝ «զատնք» հին, մաշած, քայքայած, մեծաւ մասամբ թղթերն կորսուած, եւ վերջապէս բոլորովին անգործա- ծելի վիճակի հասած Յոյսառաքելի մը երկու կողբերուն մէջնէ հանած է: Ըստ շնորհակա-

րութեամբ ընդունեցայ բարեկամիս ինձ համար՝ այս անգին նուէրն:

Թուեցաւ ինձ՝ թէ ասոնք հատակոտորք են Նւսերիտի եկեղեցական պատմութեան,* բայց դժբախտաբար նոյն պատմութիւնն աչքի յառաջ չունենալով չկրցայ բաղդատել: Իբր հետաքրքրական ինչ, ընդօրինակելով Չեղ կը խաւրեմ, պատուական Հռոմէ-Ամբաստանի մէջ ի հրատարակութիւն: Ընդօրինակութիւնն ըրած եմ հաւատարմաբար:

Տ. Ա. Պ.

Նիւսարիւս, 25 հոկտեմբեր, 1894:

* Նոյնապատմութեան խաւրուած յարող հատա- կոտորքն արժանի են քանակաբար ուշադրութեան, զոր- ոնք կը հրատարակենք Նոս Ծղովթեամբ: Մտադրու- թեան արժանի են վննետիկ տպագրութիւնն ունեցած տարբերութիւնը. (Գրտ. 4. Արք. Վ. Ճարեան. Վննետ. 1877:) Մանրամասն համեմատութիւն մ'ընել ընդի- ցուածոց եւ ուղղագրական տարբերութեանց «համդի- պա» մէջ աւելորդ համարեցանք, միայն քանի մը կէտ նշանակեցինք: Հատակոտորքն Չեղեցական Պատմութեան Ը գրոց Ա, Ը-Ը գլուխները կը բովան- դակեն: ՆՍՐ.

¹ Այստեղ կարելի էր յիշել, իբրեւ ճանօթութիւն որ թիւորիկ համապարհորդը վայրում է այդ եկեղեցու գոյութեան մասին, ինչպէս յիշուած է 4. Արեւիկի Ան- թուարձում:

² Ինչ թէ ցանկի՝ այլ հատուածոց մէջ եղած վերա- գիրք: